

**G. W. F. HEGEL FILOSOFISEN TARKASTELUN LUONTEESTA
HUOMIOITA HEIDELBERGIN ENSYKLOPEDIAN JOHDANNON
TUTKIMISEEN ***

Lauri Mehtonen

I

Pyrin seuraavassa kommentoimaan *Hegelin* objektiivis-idealistista dialektista metodia käyttäen lukumateriaalina Heidelbergin Ensyklopedian Johdannon sivuja. En lue tätä tekstiä viattomasti vaan ennalta asetetusta horisontista käsin. Tämä problematisoiva näkökulma on Hegelin ymmärrys filosofian ja erityistieteen suhteesta. Hegelin käsitystä tästä suhteesta on hyvä kysyä seuraavilla kahdella kysymyksellä. Voiko filosofialla olla metodia, joka eroaa olennaisella tavalla erityistieteiden metodeista? Myönteinen vastaus edelliseen kysymykseen vaatii seuraavaa jatkokysymystä. Voiko filosofian spesifinen metodi olla tieteellinen?

Molempiin kysymyksiin annettua myönteistä vastausta voidaan pitää tyyppillisenä abstraktisena tunnusmerkkinä Hegelin filosofian konseptiolle. Mutta Hegel ei halunnutkaan jäädä totuuden onnettomaksi ja torjutuksi rakastajaksi vaan toteuttaa filosofian tieteenä ja totuutena.

Pelkästään puutteellista filosofian historian tuntemusta kuitenkin osoittaa se monimuotoinen Hegelille osoitettu moite siitä, ettei hän — toisin kuin esimerkiksi *Kant* — arvostanut erityistieteitä. Hegel olisi muka halunnut korvata vaativan ja ankaran tieteellisen tutkimuksen mielivaltaisella ja subjektiivisella spekulatiolla. Tällaisten syytösten mielivaltaisuuden ja perustumisen puhtaaseen tietämättömyyteen osoittaa vaikka jo Ensyklopedian Johdannon lehteileminen.

II

Siirrynkkin mainitun Johdannon avulla programmaattisesti eksplikoimaan Hegelin ajatusta filosofian metodista.

* Artikkelin on laadittu 12. 5. 1976 Turun Snellman -päivillä pidetyn esitelmän pohjalta. Artikkelia laadittaessa on käytetty Friedrich Frommannin Hegelin koottujen teosten kuudetta osaa, johon sisältyy näköispainoksena Heidelbergin (1817) Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Tarkastelun kohteena oleva Johdanto löytyy po. edition (Stuttgart 1968) sivuilta 19—30 ja alkuperäisen teoksen sivuilta 3—14.

Olenainen ero kaikkien erityistieteiden ja filosofian välillä on jo siinä kuinka niiden esine on annettu. Kaikille erityistieteille yhteiseksi tunnusmerkiksi Hegel näkee sen, että niiden esine on annettu välittömästi havainnossa. Täten niissä voidaan ottaa myös tieteen alku annettuna. Samoin tieteen kulussa välttämättömiksi katsotut määreet voidaan saavuttaa havainnosta.

Erytistieteille eli positiivisille tieteille on tyypillistä se, ettei niiden tarvitse oikeuttaa itse tutkimuskohdettaan. Tästä Hegel kirjoittaa seuraavasti:

»Matematiikalla ylipäätään, geometrialla, aritmetiikalla, oikeustieteellä, lääketieteellä, eläintieteellä, kasvitieteellä jne. on lupa edellyttää, että suuruus, avaruus, luku, oikeus, sairauksia, eläimiä, kasveja jne. on olemassa . . . ; tällaisten esineiden olemassaoloa ei suostuta epäilemään ja odottamaan, että *käsitteestä* (Begriff) *käsin osoitetaan*, että suuruuden, avaruuden jne. sairauden, eläimen, kasvin *täytyy olla olemassa* itsessään ja itselleen.»
[kursivointi LM]

Radikaalisti toisin on filosofian laita. Jo sen alku on hankalaa. Sen tutkimuskohde on välttämättä epäilyn ja riidan aihe. Filosofian alun problemaattisuus seuraa Hegelin filosofian konseptiosta.

- (1) Filosofian tutkimuskohdetta ei ole annettu välittömästi havainnossa, vaan sille vastakkaisella tietotavalla.
- (2) Filosofian alun on oltava välitön mutta luonteensa kautta se esittää itsensä välittyneenä.
- (3) Filosofian alku on tiedettävä käsitteen kautta välttämättömästi, mutta tällaisen tiedon edellyttämää tietotapaa ja metodia ei voida edellyttää, sillä niiden tarkastelu on itse filosofian tehtävä.

Hegel kritikoikin erilaisia pedagogisia tapoja introdusoida filosofian alku siitä, että ne eivät mahdollista filosofian käsittämistä ankarana tieteenä, jossa käsitteen avulla tiedetään välttämättömästi.

Positiivisesti filosofia määritellään tieteeksi *järjestä*. Kuitenkin tarkennettuna sillä varauksella, että filosofinen tieto muodostuu tiedosta, jossa *järki tajuua itsensä kaikeksi todelliseksi*.

Kaikki muut tieteet ovat tiedettä *rajallisesta*. Niiden tieto on rajallista. Niissä järki subjektiivisena edellyttää annetun esineen eikä tunne itseään siinä. Silloinkin kun on kyse itsetajunnan esineistä (kuten oikeus, velvollisuus), niin ne ovat yksityisiä esineitä. Ts. niiden rinnalla ja ulkopuolella (myös itsetajunnan ulkopuolella) esiintyy universumin muu rikkaus. Näin on myös uskonnollisen kokemuksen laita. Huolimatta uskonnon kohteen määritelmästä — ääretön —, jää itse kohde kuitenkin annetuksi ja ulkopuoliseksi erottavalle tajunnalle. Tällöin tosi on annettu tunteessa, havainnossa, aavistuksessa jne. vaikka ajatuksiinkin liittyneenä, mutta totuus ei ole annettu *totuuden muodossa*.

Edellä olevasta saammekin seuraavan 'määritelmän' filosofiselle tiedolle. Filosofinen tieto on tietoa, jolla on *totuuden muoto*. Tällaisen muodon omaava tieto muodostaa *muodoltaan oman*, muusta tajunnasta eroavan alueen, mutta se pystyy mieltämään kaiken.

Hegelin mukaan filosofia pitää ymmärtää myös *vapauden tieteksi*. Filosofisessa tiedossa nimittäin katoaa esineiden vieraus ja tajunnan rajallisuus. Tämä merkitsee sitä, että filosofinen tarkastelu *poistaa* kohteestaan: *satunnaisuuden, luonnonvälttämättömyyden* ja ylipäättään *suhteen ulkoiseen*. Tätä kautta häviää myös subjektin riippuvuus, kaipaus ja pelko, subjektin epävapaus. Hegelille ei siis Herran pelko ole viisauden alku! Vain filosofiassa järki on vapaa eli on yksin itsensä kautta. Tällöin järjestä kumoutuu myös subjektiivisen järkevyyden yksipuolisuus: oli sitten kyse erityisen lahjakkuuden omistamisesta tai erityisestä jumalallisesta onnen- tai epäonnenlahjasta. Esimerkkinä tällaisesta subjektiivisesta yksipuolisuudesta, jolla ei saa olla perusteen funktiota filosofiassa, Hegel mainitsee taiteellisen taitavuuden. Filosofialla on totuuden muoto, koska siinä järki tiedostaa itsensä kaikeksi todelliseksi. Näin filosofiasta voi muodostua myös *yleinen tiede*.

Tiivistetysti kaikki edellä sanottu merkitsee, että filosofia on *idealismia*. Mutta millaisesta idealismista on kyse? Hegelin mukaan filosofisen tiedon objektia ja subjektia koskevat seuraavat *rajoitukset*:

- (1) Vain sellainen määre voi olla filosofisen tiedon sisältönä, joka on minän kautta, minän asettamaa. Tällainen määre on itsetajunnan sisäänsä sulkema (immanentti) tuote. Ts. filosofisen tiedon kohteena on minän tuottama itsetajunnan immanentti määre.
- (2) Filosofisen tiedon subjektina on minä, josta on subjektiivinen dialektisesti ylitetty.

Filosofisen tiedon minää voidaan näin kuvata seuraavasti. Minä ei enää tunne itseään erityiseksi objektiin nähden. Ts. se ei määritä itseään itsensä ja objektin välisen eron kautta. Sille ei ole enää olemassa objektia tai toista itsensä ulkopuolella tai yläpuolella. Tämä merkitsee sitä, ettei se enää tarkastele itseään rajallisena, eräänä universumin osasena muiden rinnalla. Positiivisesti sanoen kyseessä on ei-rajallinen eli absoluuttinen minä, joka ajattelee itsensä kaikeksi todelliseksi, joka tällöin ajattelee itseään oman vapaan toimintansa immanenttina tuotteena. Minä ajattelee tällöin »järjellistä yleisyyttä».

III

Edellä olemme maininneet, että tarkastelemme Hegelin filosofisen analyysin metodia hänen Ensyklopediansa johdannon valossa. Siksi lieneekin aiheellista kysyä, mitä Hegel ymmärtää filosofisten tieteiden *ensyklopedialla*. Tässä kysy-

myksessä ja siihen annetussa vastauksessa tulee esiin lisämääre filosofialle tieteenä: filosofia on tiede, joka muodostaa *systeemin*, nimenomaan systeemin, joka on *totaliteetti*:

»filosofinen ensyklopedia se [so. filosofia] on sikäli, mikäli sen *osien* jako ja yhteys esitetään käsitteen välttämättömydestä.»

Sitaatista huomaamme, että Hegel ymmärtää totaliteetilla sellaista *systeemiä*, jossa osiin jakaantuminen ja osien keskinäiset suhteet ovat loogisesti eli käsitteen välttämättömydestä johdettavissa. (Loogisella johtamisella tarkoitetaan tässä luonnollisesti ns. dialektista johtamista). Systeemin osien keskinäiset suhteet ovat näin käsitteellisiä ja sisäisesti välttämättömiä. Luonnollisesti Hegel ei suinkaan katso, että mitkä tahansa mielivaltaiset inhimillisen tiedon ainekset olisivat edellä kuvatussa suhteessa toisiinsa (agregaatin ja systeemin ero).

Ajatuksesta filosofiasta totaliteettina saadaan seuraava kuvaus todellisesta eli läpeensä rationaalisesta filosofian osasta eli momentista.

- (1) Jokainen osa on itsessään filosofinen kokonaisuus eli totaliteetti.
- (2) Jokainen osa on itseensä liikkuvan totaliteetin kehä.
- (3) Filosofisen systeemin idea on jokaisessa osassa erityinen määre tai elementti.
- (4) Yksityinen kehä rikkoontuu siksi, että se on itsessään totaliteetti, ja lisäksi elementtiensä heikkouden vuoksi. Rikkoutumisessaan se pohjaa laajemman sfäärin. Näin tiedon liike ei ole vain kehämäistä vaan siirtymistä kehältä toiselle, jolloin filosofiasta tieteenä muodostuu laajenevien kehien laajeneva kehä. Filosofia totaliteettina esiintyy siis kehien kehänä, jossa jokainen kehä on välttämätön kehä. Tämän totaliteetin ominaiset elementit muodostavat liikkeessään koko idean, joka vastaavasti ilmenee jokaisessa elementissä.

Hegelin mukaan filosofia ei ole satunnaisesti vaan olennaisesti ensyklopedia. Sillä ensyklopediana filosofialla on totuuden muoto. Totuus voi olla vain totaliteettina, täten filosofia on välttämättä systeemi.

Hegelin käsitys merkitsee sitä, että filosofia on aina epätieteellistä, jollei se muodosta systeemiä. Epäsystemaattisena filosofia pikemmin ilmaisee puhtaasti subjektiivisia tunteja ja on näinollen sisällöltään puhtaasti satunnainen. Mikä tahansa käsitys saa oikeaksi osoittamisensa vain kokonaisuuden momenttina. Irrallaan totaliteetista se jää perustelemattomaksi edellytykseksi tai pelkän subjektiivisen varmuuden varaan.

Edellä olevan valossa ymmärrämme myös sen, että sanan vaativassa mielessä filosofisella systeemillä voi olla vain yksi periaate. Mikäli filosofia ymmärretään eri systeemeiksi, joilla on toisistaan poikkeavat periaatit, niin tällöin ne eivät voi olla yhden ja saman totaliteetin momenteja eli muodostaa tieteellistä filosofiaa.

Toden filosofian periaatteet sisältää itsessään erityiset periaatteet. Tämä dialektinen sisältäminen ilmenee historiallisesti seuraavasti. Erilaisina ilmenevät filosofiset 'järjestelmät' ilmaisevat yhden ja saman filosofian eri muodostumisasteita. Asiallis-loogisesti ovat eri filosofisten systeemien perustana olevat periaatteet yhden ja saman kokonaisuuden haaroja.

IV

Olen edellä käyttänyt tematisoivana näkökulmana Hegelin tapaa ymmärtää filosofian ja erityistieteiden suhde. On syytä tällöin korostaa Hegelin eksplisiittistä vakaumusta siitä, ettei erityistieteitä voida omassa spesifisyydessään esittää filosofiassa. Ts. erityistieteiden spesifisyyttä ei voida johtaa käsitteen välttämättömyydellä filosofisten tieteiden ensyklopediassa. Tämä vakaumus koskee niin luonnon- kuin yhteiskuntatieteitä. Filosofisen ensyklopedian tehtäväksi asettuu erityistieteiden loogis-käsitteellinen alku ja peruskäsitteet. Miten paljon ensyklopedian eri osista tarvitaan jonkin erityistieteen alun ja peruskäsitteiden konstituomiseen on täysin määräämätöntä, sillä osa ei ole vain eristetty momentti vaan sen on oltava myös totaliteetti ollakseen tosi. Koska Hegelin mukaan vain filosofiassa on totuuden muoto, niin erityistieteissä oleva tosi — sanan vaativassa mielessä — on sitä filosofian kautta ja voimasta.

Tarkastelen lopuksi Hegelin konseptin valossa tieteiden jakoa ja luokittelua.

Edellä olevan pohjalla tiedämme tieteen kokonaisuudeksi, systeemiksi. Tämä systeemi on ymmärrettävä idean esitykseksi, joksikin jossa idea eksplikoituu, realisoituu. Täten tieteen jako määräytyy ideasta käsin.

Hegelille idea puolestaan ei ole sen vähempää tai enempää kuin itsensä kanssa identtinen järki. Järki ei voi kuitenkaan olla itsensä kanssa identtisenä staattisena olemisena vaan dynaamisena, kehkeytyvänä. Ollakseen itselleen järjen on asetuttava itseään vastaan ja oltava toinen — mutta oltava toisena itsensä kanssa samaa.

Hegelin mukaan filosofia on tiedettä järjestä järkenä. Filosofia jakaantuukin ensyklopediana kolmeen osaan, jotka tutkivat järjen tai idean erilaisia tapoja olla itsensä kanssa samaa. Nämä alueethan ovat tunnetusti logiikka, luonnonfilosofia ja hengen filosofia. Logiikka on tiedettä ideasta itsessään ja itselleen. Luonnonfilosofian esineenä on idea toisinolevana. Hengenfilosofia on puolestaan tiedettä ideasta, joka palaa toisinolemisekseen itseensä.

Tähän filosofian tieteelliseen jakoon Hegel liittyy jännittävän kommentin tieteen jaoittelusta. Uskoakseni tällä kommentilla ei ole vain puhdasta filosofianhistoriallista mielenkiintoa.

Nimittäin historiallisesti ensin tieteestä itsestään käsin lähtevä jaoittelu on puhdas ulkoinen reflektio sen esineestä. Sillä tiede voi tietää käsitteensä

mukaisen jaoittelun vasta sellaisen tiedon kautta, joka on itse kyseessä oleva tiede. Näinollen tieteen jako ei voi tapahtua muuten kuin teoreettista itsereflektiota käyttäen, joka on mahdollista vasta silloin kuin ulkoisen reflektion sijaan lähtökohtana on jo tieteellisen systeemin idea, josta käsin tapahtuu systeemin teoreettinen 'johtaminen'. Tieteen kehitys on tällöin systeemin teoreettista reproduktiota, joka on samalla systeemin idean kehittämistä.

Edellä esitetty filosofian jako onkin teoreettista antisipaatiota siitä, mitä idea omasta välttämättömyydestään tuottaa.

Filosofisen ensyklopedian eri tieteet ovat näin itse idean määreitä, joka ilmaisee itseään näissä eri elementeissä. Esimerkiksi luonnossa ei ole muuta, joka tullaan tietämään, kuin itse idea, tosin tällöin esineellistyneessä muodossa. Hengenfilosofiassa sama idea tullaan tietämään itselleen olevana sekä itsessään ja itselleen kehkeytyvänä.

Edellä on huomautettu siitä, että Hegel korostaa tieteellisen systeemin dynaamisuuutta, tieteellisen tiedon kehä- tai spiraaliluonnetta, ts. sitä, että tie-teessä tapahtuu kohoaminen abstraktisesta konkreettiseen. Tällöin momentti, jossa tieteellisen systeemin idea ilmenee, on 'virtaava' eikä staattinen. Vastavasti myös yksityinen tiede ja sen sisältönä oleva ovat 'virtaavia' momenteja, jotka välittömästi tuntevat itsessään välttämättömyyden ylikäymiseen korkeampaan sfääriin tai piiriin. Huomaamme että Hegel pyrkii perustelemaan siirtymisen tieteestä tai teoriasta toiseen tieteellisen tiedon omasta dynamiikasta käsin. Näin tapaamme Hegelillä — idealistisella pohjalla — idean siitä, että tieteiden yhteys ei ole teoreettisesti perusteltavissa puhtaasti ulkokohtaisesti, vaan sen on pohjauduttava tieteen omaan teoreettiseen struktuuriin ja dynamiikkaan. Näinmuodoin vaatimus todellisuuden monitieteellisestä tutkimuksesta saa välttämättömyytensä yksityisen tieteen omasta itsereflektiosta käsin, missä se ymmärtää olevansa 'virtaava' momentti tieteiden moninaisen ykseydessä eli tieteiden muodostamassa totaliteetissa.

Tuskin esimerkiksi suomalainen tutkinnonuudistustyö voi olla täysin tuntematta itseään Hegelin seuraavassa yhä ajankohtaisessa huomiossa: Yleisessä mielikuvassa tieteiden luokittelussa on se perustava vääristymä, että siinä asetetaan tieteen osa-alueet tai eri tieteet rinnakkain ikäänkuin ne olisivat vain staattisia ja eroittelussaan substantiaalisia — kuin eläin- tai kasvilajit.